

А. В. Шелехань

Випадкові знахідки кинджалів скіфського часу у басейні Сіверського Дінця як свідчення сухопутних комунікацій

скільки клинкова зброя є однією з найбільш репрезентативних категорій озброєння кочовиків, вона здавна привертає увагу дослідників. У зв'язку з цим окреме місце у працях посідають випадкові знахідки зброї. Адже неодноразово підкреслювалася вірогідність їх історичного контексту. Зокрема, на підставі поширення знахідок скіфської зброї, було намічено маршрути походів до Середньої Європи [1, р. 288], Закавказзя [2, с. 42], Подністров'я [3, с. 73] та Лісостепового Подоння [4, с. 212; 5, с. 91].

Досвід аналізу випадкових знахідок та їх історичної інтерпретації спонукає до продовження роботи у вказаному напрямку. На обраній нами території аналіз випадкових знахідок кинджалів скіфського часу започатковано лише в останні роки. Ю. В. Болтрик та О. Є. Фіалко пов'язували випадкові знахідки з басейну Дінця зі знахідками на Правобережжі, зокрема з кинджалами на Трахтемирівському городищі [6, с. 83]. А. І. Бабенко з цього приводу висловився менш упевнено, але також припускав, що випадкові знахідки Лівобережжя та Правобережжя осіли унаслідок пов'язаних подій [7, с. 279].

В той же час у вказаному регіоні співвідношення ймовірних напрямів сухопутних комунікацій з пам'ятками археології є добре дослідженим (рис. 1). Завдяки багаторічній роботі дослідників, можна стверджувати, що тут вже за доби раннього заліза функціонував суходільний меридіональний шлях сполучення. На користь цієї думки свідчать низка тверджень. Так, більшість пам'яток регіону тяжіє до вододілу, а не до великих річок. Вздовж головної водної артерії регіону — Сіверського Дінця, взагалі не відомі поселення скіфського часу, що свідчить про неможливість розглядати його як транспортну магістраль. Натомість Б. А. Шрамком при спробі показати торговельні зносни Більського городища були картографовані основні городища регіону, що дозволило пов'язати їх з середньовічним Муравським шляхом [8, рис. 1]. Більше того, спорудження валу в урочищі Валки, що перетинав вододіл між ріками Мжа та Коломак, датується саме скіфським часом [8, с. 22]. З Люботинського городища, одного з основних центрів Сіверськодонецької групи пам'яток, походять кістки віслюка, що, на думку автора публікації, є свідченням використання цієї тварини у якості транспорту [9, с. 100].

На думку Д. С. Гречко, використання маршруту Муравського шляху в ранньозалізний час пов'язано з активізацією зв'язків з античними полісами Північного Причорномор'я. Припускається, що у другій половині V ст. до н. е. відбулося витіснення Ольвії Боспорським царством зі сфери торговельних контактів [10, с. 27] що призвело до необхідності створення нового суходільного шляху з Криму та пониззя Дніпра у Лівобережний Лісостеп.

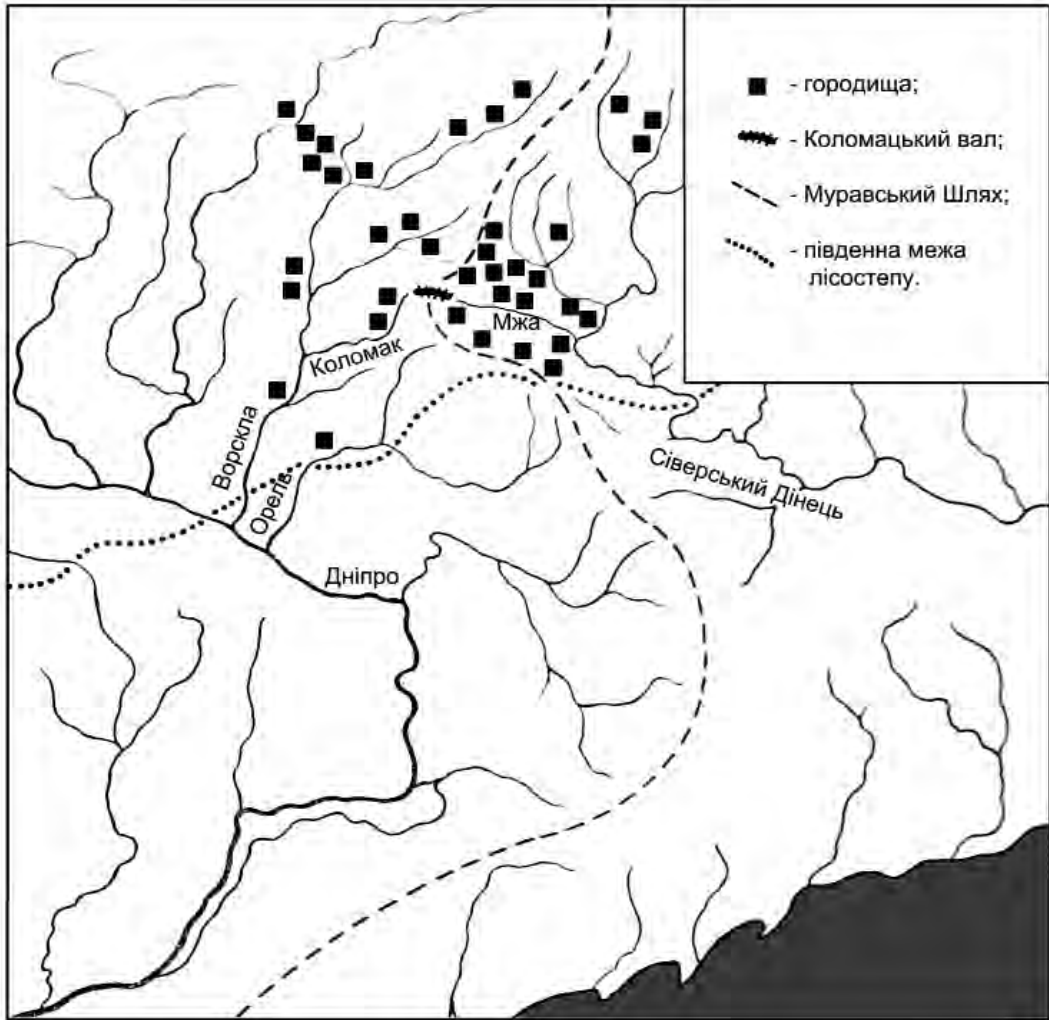

Рис. 1. Розташування городищ скіфського часу у басейні Сіверського Дінця та Ворскли
(за Б. А. Шрамко [8])

Fig. 1. Localisation of Scythian-time hillforts in the Siverskiy Donets and Vorskla basin
(after B. A. Shramko [8])

Отже, у сучасній літературі склалась ситуація, згідно якій розміщення випадкових знахідок зброї в просторі вступає у дисонанс з розташуванням поселенських пам'яток. Дослідниками було окреслено дві точки зору на переважаючі напрямки руху населення. Перший напрям — широтний, ґрунтується на свідченнях про торговельні зносини. Другий — меридіональний, спирається на знахідки предметів озброєння. З оглядом на поповнення джерельної бази, ми спробуємо пов'язати випадкові знахідки кинджалів з історичною ситуацією за часів панування скіфів у Північному Причорномор'ї.

Перш за все, треба висунути умови, що задовольняли б термін «випадкова знахідка». У літературі можна зустріти приклади залучення кинджалів зі зруйнованих поховань до кола випадкових знахідок [11, с. 35; 12, с. 247; 13, с. 147]. Проте, таким чином випадковими є лише умови потрапляння артефакту до рук науковців. В той же час, обставини його осідання не є випадковими і обумовлені цілеспрямованим ритуалом поховання.

З
К
Г
С
З
С
С

Також не є доцільним залучення кинджалів, походження яких є не певним [7, с. 19, рис. 1, 2]. Це стосується як депаспортизованих артефактів, так і тих, що походять з приватних колекцій. Адже у цьому випадку знову випадковим є лише залучення знахідки до наукового обігу, тоді як її історичний контекст залишається невідомим.

Нами розглянуто лише кинджали, котрі залягають поза поховальними комплексами. Звичайно, що далеко не завжди деталі озброєння губились в ході бойових дій. Проте якщо прослідкувати закономірність у їх географічному або хронологічному розташуванні, з певною долею ймовірності можна припускати, що наявність випадкових знахідок є відображенням деякої системи, що функціонувала в давнину.

Таким чином, в наш розгляд потрапляють вісім екземплярів (рис. 2): кинджал з урочища Боголюбово [7, с. 19], с. Шелестове [7, с. 21], Верхнього Салтова [11, с. 35; рис. 6, 2,3], два з Верхнього Бішкіна [14, с. 4; рис. VIII, 1, 2], Нижнього Бішкіна¹ [15, табл. XXV, 2], Слов'яногірська [16, с. 47], Первомайська [16, с. 48].

Всі знахідки належать до першого відділу класифікації А. І. Мелюкової — з брускоподібним навершям [17, с. 47]. За своїми морфологічними характеристиками вони можуть датуватись VII—VI ст. до н. е.

Картографування показує, що сім із восьми розглянутих виробів локалізуються на вододілі басейнів Дніпра та Донця (рис. 3). Таким чином, переважна більшість знахідок кинджалів досить добре збігається з Муравським шляхом. Виняток становлять лише два випадки. Стосовно екземпляру з Верхнього Салтова, А. І. Бабенко підкреслював її залягання поруч з бродом через Дінець, хоча й вважав за доцільне утриматись від історичної інтерпретації цієї знахідки [7, с. 28]. Нагадаємо, що дослідник спирався на припущення існування тут переправи у часи панування Хазарського каганату [18, с. 58]. Наразі можна привести ще два історичних приклади стратегічного значення цього місця. Філарет Гумілевський писав, що під час Руїни, у 1668 р. усе населення тогочасного села Салтівське, рятуючись від військових дій, «побігли за реку Донець» [19]. Згодом, через вказану переправу проходив чумацький Салтівський шлях, котрий поєднував Харків з Курською губернією, а у XIX ст. на цьому місці було споруджено греблю [20, с. 37]. За умови існування броду на цьому відтинку Дінця, можна припустити що знахідка кинджалу біля нього, на схід від основного масиву пам'яток сіверськодонецької групи, позначає саме східний напрям контактів. У цьому випадку всі обставини вказують на спрямування до басейну Середнього Дону, що доповнює висновки А. Н. Ворошилова про освоєння Подоння за ранньоскіфського часу [5, с. 94]

За подібних умов залягає й кинджал зі Слов'яногірська. Він лежить навпроти переправи так званої Кальміуської сакми [21, карта 2]. У згадуваній праці Філарета про неї написано наступне: «Выше монастыря через р. Донец был перевоз с давних лет, где Государевы посланники и Крымские гонцы переезжают, и на Торския озера для соленаго варенья и иных промыслов, и иныя угодыя по Сев. Донцу и юрты были за ними» [19].

Варто наголосити, що північна межа наміченого шляху сполучення не є чіткою. Неможливо прослідкувати будь яку закономірність у розташуванні спорадично розпорошених імпортів у середовищі лісових племен. Можна лише констатувати існування виразного напрямку не чітких контактів. На крайньому південному відтинку випадкові знахідки ранньоскіфських кинджалів тяжіють до Донецького кряжу (рис. 3). В той же час абсолютна більшість архаїчних поховань степу зосереджена в пониззі Дніпра [22, рис. 1]. Таким чином, відносно незаселена територія Північного Приазов'я з певних причин приваблювала озброєні загони. Дана обставина дає привід для

¹ Відносно цього населеного пункту у літературі також часто уживається топонім Руський Бішкін. Проте як показав А. І. Бабенко, його запровадження відбулось унаслідок історіографічного казусу. Тому ми дотримуємось актуальної на сьогодні назви.

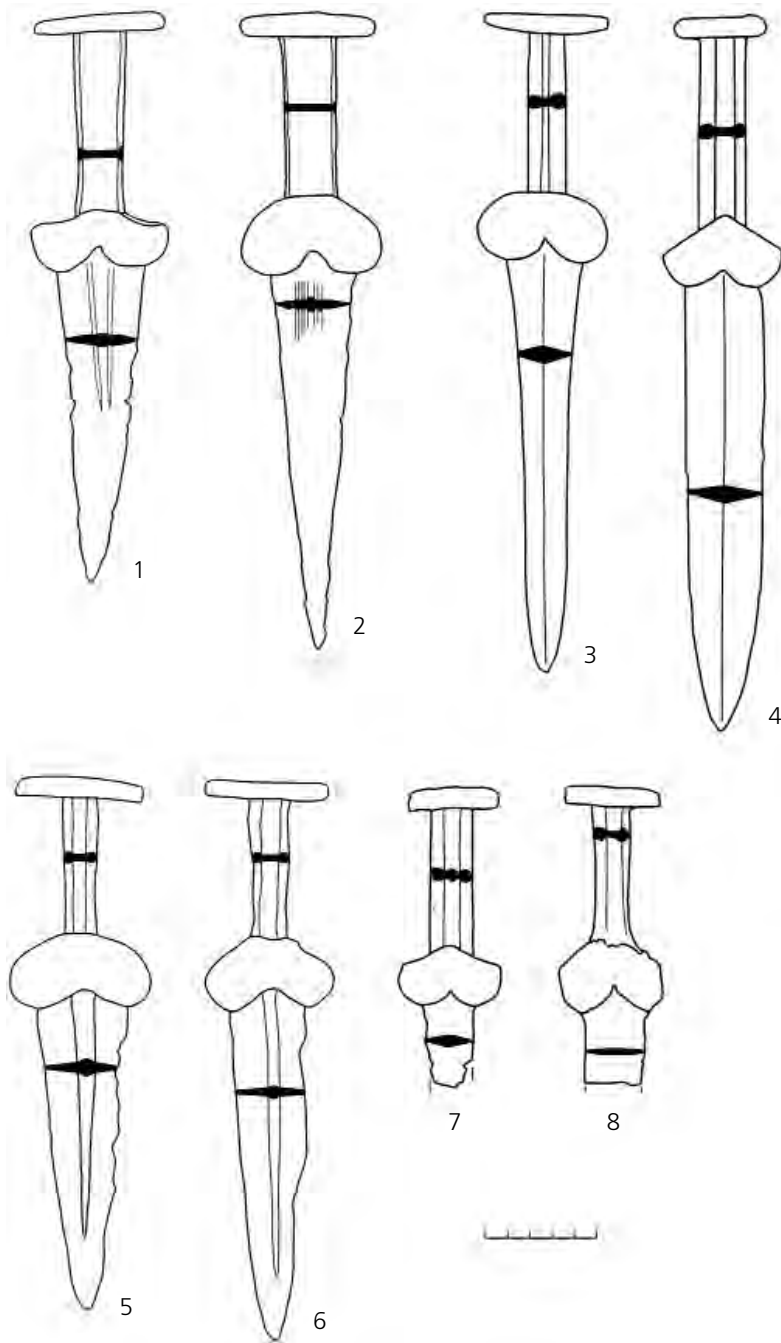

Рис. 2. Випадкові знахідки кинджалів скіфського часу в басейні Сіверського Дінця:

1 – Боголюбове; 2 – Шелестове; 3 – Верхній Салтов; 4 – Нижній Бішкін; 5, 6 – Верхній Бішкін; 7 – Слов’яногірськ; 8 – Первомайськ

Fig. 2. Chance finds of the Scythian-time daggers in the Siverskiy basin:

1 – Boholubove; 2 – Shelestove; 3 – Verkhniy Saltov; 4 – Nyzhniy Bishkin; 5, 6 – Verkhniy Bishkin; 7 – Slovianohirs’k; 8 – Pervomays’k

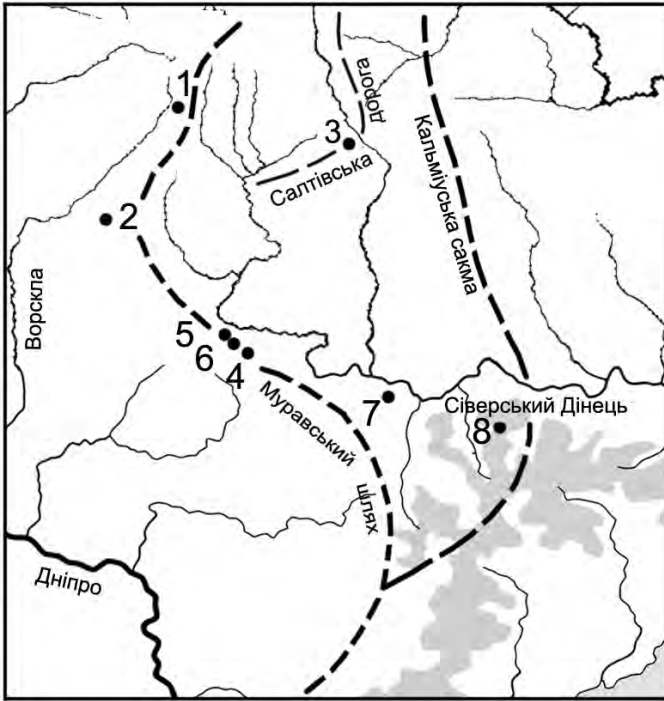

Рис. 3. Карта розташування випадкових знахідок:
 1 – Боголюбове; 2 – Шелестове; 3 – Верхній Салтов; 4 – Нижній Бішкін; 5, 6 – Верхній Бішкін; 7 – Слов'яногірськ; 8 – Первомайськ

Fig. 3. Map of localistion of chance finds:
 1 – Boholubove; 2 – Shelestove; 3 – Verkhniy Saltov; 4 – Nyzhniy Bishkin; 5, 6 – Verkhniy Bishkin; 7 – Slovianohors'k; 8 – Pervomays'k

на шлях проникнення скіфів на Правобережжя. Перша полягає у тому, що ймовірний маршрут нападників маркується знахідками з Верхнього Салтова, Люботина, Більску та Мгару [6, с. 83; рис. 29]. У цьому випадку лівобережні пам'ятки постають як ресурсні бази кочовиків. Згідно другої версії, просування війська відбувалось зі території степу, на що вказує випадкова знахідка ранньоскіфського кинджалу з Вольного у басейні Самари [6, с. 84]. На користь цього свідчать й наступні факти. Придніпровська низина є своєрідним степовим клином, що глибоко заходить на північ та розтинає навпіл Дніпровський лісостеп. Оскільки у пізньоскіфський час на цій території фіксується поява скіфських поховань, [26, с. 2], не виключено, що цим коридором користувались для транзиту за попередніх часів. Тож, кинджал з Вольного з більшою ймовірністю можна пов'язати з чисельними випадковими знахідками на Правобережжі.

Таким чином, ми бачимо, що випадкові знахідки кинджалів у басейні Дінця утворюють окрему групу знахідок, не пов'язаних з Правобережжям. Натомість їх географія добре узгоджується з розташуванням місцевих пам'яток скіфського часу. Очевидно, що вони не є продуктом якоїсь одночасової військової акції, а показують функціонування суходільного шляху як певної системи, якою могли користуватися тривалий термін. Можна стверджувати, що утворення комунікації між степовим Причорномор'ям та Сіверськодонецьким Лісостепом відноситься до VI ст. до н. е. Факт відсутності на цьому шляху випадкових знахідок кинджалів пізнішого часу може пояснюватись існуванням сталих відносин між кочовиками та осілим населенням [27, с. 202].

висунення різних припущень. Оскільки використання покладів кольорових металів Донбасу за ранньої залізної доби не є підтвердженим [23, с. 46], на сьогодні найбільш ймовірною лишається думка про те, що у цьому регіоні людей приваблювали поклади солі. За нового часу це зафіксовано у наведеній вище цитаті з праці Філарета. Щодо можливості використання Торських озер населенням скіфського часу, це було обґрунтовано Д. П. Кравцем [24, с. 94] та Ю. В. Болтриком [25, с. 32].

Повертаючись до історичної інтерпретації місцезнаходження розглянутих кинджалів, підіб'ємо висунуті раніше припущення з цього питання. Досліджуючи обставини загибелі Трахтемирівського городища О. Є. Фіалко та Ю. В. Болтрик висували дві точки зору

Отже, низка розглянутих артефактів показує певну закономірність. Лінійність їх розташування ймовірно позначає північний вектор стратегічних інтересів кочових скіфів. Яскравою обставиною, що підкреслює характер відносин кочовиків та осілого населення, є відсутність випадкових знахідок кинджалів пізньоскіфського часу. Натомість, з другої половини V ст. до н. е. на вказаному напрямку з'являються поховання, виконані за степовим обрядом та городища-зимівники, а пам'ятки землеробів зміщуються на північний захід, подалі від степу [28, с. 98]. Таким чином, набір випадкових знахідок кинджалів у вказаному регіоні можна вважати відображенням агресивних спрямувань скіфів на ранньому етапі їх історії.

Ключові слова: скіфи, випадкові знахідки, кинджал, Муравський шлях.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Bukowski Z.* The Scythian influence in the area of Lusatian culture. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk, 1977.
2. *Позребова М. Н.* Памятники скифской культуры в Закавказье // Кавказ и Средняя Азия в древности и средневековье. — М., 1981.
3. *Гуцал А. Ф.* Рудковецьке городище і перший похід скіфів у Придністровський лісостеп // Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник). На пошану Іона Винокура з нагоди його 70-річчя. — Кам'янець-Подільський. — 2000.
4. *Пузикова А. И.* Акинак из с. Ключ Курской области // Древности Евразии в скифо-сарматское время. — М., 1984.
5. *Ворошилов А. Н.* Случайные находки архаических акинаков как источник по истории Лесостепного Подонья в раннескифскую эпоху // Случайные находки: хронология, атрибутика, историко-культурный контекст. — СПб., 2008.
6. *Фіалко О. Є., Болтрик Ю. В.* Напад скіфів на Трахтемирівське городище. — К., 2003.
7. *Бабенко Л.И.* Новые находки скифских кинжалов на Харьковщине // Эпоха раннего железа. — К., 2009.
8. *Шрамко Б. А.* Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). — К., 1987.
9. *Шрамко Б. А.* Люботинское городище // Люботинское городище. — Х., 1998.
10. *Гречко Д. С.* Населення скіфського часу на Сіверському Дінці. — К., 2010.
11. *Либеров П. Д.* Памятники скифского времени бассейна Северского Донца // МИА. — 1962. — № 113.
12. *Супруненко О. Б.* Кинджал скіфського часу з-під Полтави // АДУ 2000–2001. — К., 2002.
13. *Кулатова І. М., Супруненко О. Б.* Старожитності доби раннього залізного віку Кременчуцького Подніпров'я // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. — Запоріжжя, 1999. — Вип. XI.
14. *Андрієнко В. П.* Отчет о раскопках и разведках на территории Харьковской и Полтавской областей в 1970 году // НА ІА НАНУ. — 1970/77.
15. *Сибилев Н. В.* Древности Изюмщины. — 1926. — Вып. 1.
16. *Каталог* случайных находок из археологических собраний Донецкой области (археологический альманах № 1). — Донецк, 1994.
17. *Мелюкова А. И.* Вооружение скифов // САИ. — 1964. — Вып. Д1 — 4.
18. *Петрухин В. Я.* Славянские данники хазар: к истории Восточной Европы в IX веке // Древности эпохи Средневековья Евразийской лесостепи. — Воронеж, 2008.

19. *Филарет* Историко-статистическое описание Харьковской епархии // режим доступа — [http://dalizovut.narod.ru/filaret/fila4_39.htm]; [http://dalizovut.narod.ru/filaret/filar_06.htm].
20. *Военно-статистическое* обозрение Российской империи. — Т. XII, ч. I: Харьковская губерния. — СПб., 1850.
21. *Болтрик Ю. В.* Тракти Скіфії — шляхи України // Записки НТШ. — Т. ССXLIV: Праці археологічної комісії. — Львів, 2002.
22. *Мурзин В. Ю.* Скифская архаика Северного Причерноморья. — К., 1984.
23. *Косиков В. А.* Производство бронзовых художественных изделий в Скифии VII—V вв. до н. э. — Донецк, 1994.
23. *Кравець Д. П.* Бронзовий казан скіфського часу з Слов'янська // Тезиси докладов междунар. конф. «Проблеми скифо-сарматської археології Северного Причерномор'я». — Запорозжє, 1994.
25. *Болтрик Ю. В.* Соляные промыслы Северного Причерноморья в скифское время (к постановке проблемы) // Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Ремесла и промыслы. — Керчь, 2010. — № 1.
26. *Фиалко Е. Е.* Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой лесостепи. — К., 1994.
27. *Бабенко А. И.* Песочинский курганный могильник скифского времени. — Х., 2005.
28. *Гречко Д. С.* Скифские захоронения конца V—IV вв. Северскодонецкой лесостепи // Эпоха раннего железа. — К.; Полтава, 2009.

Резюме

Шелехань А. В. *Случайные находки кинжалов скифского времени в бассейне Северского Донца как свидетельство сухопутных коммуникаций*

Статья посвящена анализу случайных находок кинжалов скифского времени в бассейне Северского Донца. На указанной территории сегодня известно восемь достоверных находок, выявленных вне археологических комплексов. Все они относятся к раннескифскому времени. Картографирование показывает, что большинство экземпляров тяготеет к водоразделу между Донцом и Днепром. Таким образом, на этом отрезке они повторяют так называемый Муравский Шлях — сухопутную коммуникацию между Степным Причерноморьем и Левобережной Лесостепью. Часть находок залегает вблизи бродов, что подтверждает наше предположение. Прослеженная закономерность также соотносится с расположением поселенческих памятников северскодонецкого региона.

Очевидно, что рассмотренные экземпляры не являются результатом одной военной акции. Скорее они отражают функционирование Муравского шляха как слаженной системы уже в VI в. до н. э. Интересно отсутствие случайных находок позднескифского времени. Возможно, это указывает на установление в то время слаженных отношений между кочевниками и оседлым населением лесостепи.

Summary

O. Shelekhan. *Chance Finds of the Scythian-time Daggers on the Siversky Donets Basin as Proof of the Overland Communications*

This article is devoted to the analysis of chance finds of the Scythian period dagger in the Siversky Donets basin. We know eight authentic specimens founded outside

the archaeological complexes. All of them date from the early Scythian time. Mapping shows that the majority finds daggers drawn to the watershed of the Donets and the Dnieper. So they mark the so-called Muravsky shlyakh — land communication between the Crimea and the left-bank forest-steppe. Part of the findings lies near the Donets fords. Traced pattern correlates with the location of settlement sites of the Seversky Donets region.

It is obvious that the considered traces of antiquity are not of one share, and reflect the operation Muravsky shlyakh as a coherent system is already in the 6th century BC. Interestingly the lack of random finds of the late-Scythian time. Perhaps this indicates to the establishment of the coherent relationships between nomads and settled populations.

